

HAZİNE DÂR - ZÂDE ABDULLAH PAŞA'NIN TEREKESİ'NE GÖRE SAMSUN'UN İKTİSADİ VE İÇTİMÂİ YAPISI

Öğr. Görevlisi M. Emin YOLALICI*

Hazinedâr-zâdeler olarak isim yapan bu sülale, aslen Ordu'ludur. Daha sonra Samsun'a gelmişler ve bu sancak ile çevresinin mültezimliğini yapmışlardır. Bu sayede de kısa sürede zengin olmuşlar ve Samsun'un en tanınmış aileleri arasında yer almışlardır.

Bu sülaleden olan Abdullah Paşa, uzun süre Samsun Valisi olarak görev yapmıştır⁽¹⁾. Samsun yakınlarında bir saray yaptırmış ve bu sarayın bulunduğu yerden Samsun'a "Kocadağ Suyu"nu getirtmiştir⁽²⁾. Ayrıca Samsun'da bazı hayır müesseseleri kurmuştur. Özel bir kütüphane de kuran Abdullah Paşa, bu kütüphaneyi halkın hizmetine sunmuştur⁽³⁾. İstanbul'da vefat eden Abdullah Paşa, Padışah Abdülmecit tarafından Cihan-gir'de toprağa verilmiştir.

Tereke, ölenlerin terkettiği menkul ve gayr-i menkul her türlü malların ve alacak, borç, vasiyet, hibe... gibi tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteridir. Bu defterler "kadı"lar veya kadı adına "kassam"lar veya "muhallefât memurları" tarafından tanzim edilirdi. Hatta bu defterlere "Muhallefât Defterleri" de denirdi.

Tereke Defterleri'nde; ölenlerin içtimaî menşeleri, medenî halleri, aile yapıları, ölenin bıraktığı eşyalar, çiftçilik ve hayvancılıkla alakalı malzemeler, çeşitli gayr-i menkul, hayvan cins ve miktarları, yetiştirilen mahsûl ve miktarları, ticaret ve sanatla alakalı alet ve malzemeler, çeşitli eşya ve malların tahmini ve fiili fiyatları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu defterlerin incelenmesi sayesinde o devirlerdeki servetin dağılımı ve unsurlarını, maddî kültürün vasıf ve imkanlarını, konfor ve lüksün seviyesini, çeşitli giyecek, yiyecek, alet, malzeme ve silahların envanı, is-

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

(1) Mehmed Süreyya, Sicilli-i Osmanî, C. III, Der-i Saadet, 1311

(2) R. Vadala, Samsoun (Passé - Présent - Avenir), Paris, 1934

(3) Ali Sarsan, Samsun Tarihi, Ankara, 1966.

tihsal vasıta ve kapasitelerini, ticarî ve zirâî işletmelerin teşkilâtını, ticarî usûl ve münasebetlerini, yıllara hatta aylara göre çeşitli yiyecek, giyecek, içecek gibi eşyaların fiyatlarını, çeşitli işçi, memur ve görevlilerin aldıkları ücretleri, o devrin geçim standardını aydınlatmak mümkün olabilmektedir⁽⁴⁾.

Topkapı Sarayı arşivinde bulunan Samsun'un Hicrî 1267 - 1277 tarihli Şer'îye Sicil Defteri'nin içinde Abdullah Paşa'nın Tereke kaydı yer almaktadır⁽⁵⁾. Yalnız Abdullah Paşa'nın asıl terekesi daha önce yapılmış olup, bu kayıta ise borçları ile gayr-i menkullerinden veya iltizamlarından gelen kira ve hasılatlardan vereselere düşen hisseler yazılmıştır. Abdullah Paşa'nın 17 Safer 1277 (4 Eylül 1860) tarihli tereke defteri, bize Samsun'un bazı iktisadî ve ictimâî yapısı hakkında bilgi verebilmektedir.

Tereke defterine göre Abdullah Paşa, Samsun'un zengin ve nüfuzlu kişilerindendir. Bu kişiye ait Samsun ve çevresinde pek çok gayr-i menkul bulunmaktadır. Bu gayr-i menkullerden bir kısmı kendisine ait, bir kısmı da mültezim olarak tasarrufunda bulunmaktadır. Bu gayr-i menkuller şunlardır: "Yalı hanı, Pazvey hanı, Karadağ hanı, Yeni han, Yıldız hamamı, Kabakum kahvesi, Hintta pazarında kahve, Ordu'da kahve, Çarşamba'da dükkanlar, Ünye'de Unkapanı, demirci dükkanları, bakkal dükkanı, nalbant dükkanı, debbağhane, mutbah (aşevi), çeşitli mağazalar, kiralık evler, zeytin bahçesi, Yalı bostanlığı, bağ, değirmenler, fırınlar, tarlalar." Bu akarlardan, o devir Samsun'unun esnafılığı ve ticareti hakkında bilgi edinmek kısmen de olsa mümkün olmaktadır.

Tanzimat Fermanı ile iltizâm sistemi resmen kaldırılmışsa da⁽⁶⁾, bu defterden anladığımız kadarı ile fiilen halen devam etmektedir. Bunda, devlet adamlarını rüşvet ve hediyelerle kendilerine bağlayan mültezimlerin tesiri olsa gerektir.

Defterde kayıtlı olduğu şekliyle, buralardan alınan kira ve gelirler büyük bir yekün tutmaktadır. Bu kira ve gelirler çeşitli hissedarlara dağıtılmıştır. Bu dağıtmada bazen bir yıllık, bazen iki veya üç yıllık gelirler gösterilmiştir. Hissedarlara düşen toplam gelirleri topladığımız zaman 865.985 kuruş çıkmaktadır. 100 kuruşa bir inek satın alınabildiğine göre bu gelir çok fazladır. Dolayısıyla Abdullah Paşa'nın devrinin en zengin kişilerinden olduğu neticesine varabiliriz.

(4) Ömer Lütfi Barkan, Belgeler, C. III, Sayı 5, 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968.

(5) Samsun'un Hicrî 1267 - 1277 tarihli Şer'îye Sicil Defteri, Topkapı Sarayı arşivi, Kayıt No: 1760

(6) M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul, 1971; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, Ankara, 1970

Bu kadar zengin olan Abdullah Paşa'nın borçlarına hiç de sadık olmadığını görüyoruz. Nitekim aldığı kömürün, barutun, kurşunun borcunu ödemişdir. Kitaplarını tamir eden ciltçiye olan borcunu ödemediği gibi, haksız yere bazılarında para aldığı da görülmektedir. Nitekim ölümünden sonra, iki kişi kendilerinden haksız yere para alındığını söyleyerek dava açmışlardır. Bu kayıtlardan, o devirde nüfuzlu kişilerin devletin kanunlarını hiçe sayarak halkı soyduğu, borçlarını ödemediği, haksız yere kişilerden para aldığı neticesini çıkarabiliriz.

Abdullah Paşa'nın, emrinde çalışanlara olan borçlarını da ödemediğini görmekteyiz. Nitekim yanında Hazinedâr olarak çalışan kişiye 48 ay zarfında tutan 48.000 kuruş toplam aylığını ödemişdir. Ancak bu tür borçlar, ölümünden sonra mahkeme kanalı ile ödenebilmiştir.

Defterde bulunan kayıtlardan anladığımız kadarı ile ticaretle de uğraşan Abdullah Paşa, ticarî münasebetlerini daha çok devletin müesseseleri ile yapmaktadır. Nitekim borçlarından 426.289 kuruşun devlete ait müesseselere ait olduğu görülmektedir. Bu da toplam borçlarının % 36'sı, ticarî gaye ile yapılmış borçlarının da % 55'i etmektedir. Bundan bu kişinin ticaretle devletten destek gördüğü, daha çok ticaretini devletin çeşitli müesseseleri ile yaptığı neticesini çıkarabiliriz.

Defterde, Abdullah Paşa'nın evine yapılan Orta Masrafları da gösterilmiştir. Bu masraflar ayda ortalama olarak 3.045 kuruş tutmaktadır. Bundan da bu ailenin gelirinin yüksek olduğu ve devrin en yüksek geliri-ne sahip kişilerden biri olduğu neticesine varabiliriz. Buna karşılık, yanında çalışan kişilere verilen maaş ve ücretler ise çok düşüktür. Mesela yanında çalışan dokuz kişiye ayda ödediği para yaklaşık olarak 1.684 kuruştur. Bunlardan Hazinedâr'ın aylığı 1.000 kuruş olup, diğerlerinin aylığı 40 kuruş ile 150 kuruş arasında değişmektedir. Dolayısıyla çalışanların aldığı ücretler, ailenin gelir seviyesine göre çok düşüktür. Yalnız, devrin alım gücü ile hesaplandığı zaman ise, halkın geçim standardının yüksek olduğu görülür. Mesela o yıllarda bir inek 100, at 200-250, camız 200-250, bir kile buğday 50, bir kile arpa 20, bir yün yatak 50 kuruş olduğu düşünülürse, halkın geçim şartları iyidir.

Bu defterde geçen bazı kayıtlardan, o devirde Samsun'da zeytin bahçelerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bugün bir tek ağacın dahi bulunmadığı düşünülürse, zeytinciliğin o devirde yaygın olduğu görülmektedir. Abdullah Paşa'nın vereselerine zeytin hasılatından toplam 2.075,5 kuruş düşmektedir. Yaptığımız araştırmalarda, tütün ziraatının gelişmesinin, bu bölgede zeytinciliğe büyük bir darbe indirdiğini öğrenmekteyiz. Zamanla ihmal yüzünden ve bakımsızlıktan veya kesilerek zeytin ağaçları

yok edilmiştir. Bugün o devir zeytinciliğinden, bugünkü Samsun'a kalan tek hatıra, bir mahallenin adının "Zeytinlik mahallesi" olarak devam etmesidir.

Bu defterdeki bir kayıttan, o devirde Samsun'da nişanın feshi ile alakalı bilgi edinmek de mümkün olmaktadır. Abdullah Paşa'nın kızı ile nişanlanan kişinin babası, nişanın fesh olması üzerine yaptığı masrafların geri verilmesini istiyor. Yapılan masraf 10.000 kuruş olup, sulh yoluyla kendisine terekeden 3.523 kuruş veriliyor. Bundan da nişanın kız tarafından bozulması durumunda, yapılan masrafların oğlan tarafına geri verildiği neticesini çıkarabiliriz. Bu da, folklorik araştırmalar açısından önemli bir vesika niteliğini taşımaktadır.

Yine bu defterde bulunan bazı kayıtlardan, devletin gayr-i müslimlere karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu görmek mümkündür. "Sarrâf" adlı göreve Vasil adlı bir Rum'un getirildiği görülmektedir. Sarrâf, mültezimlerden iltizam paralarını hükümet adına tahsil eden hükümet yetkilisine denir. Sonradan bunların yetkileri daha da artırılmıştır. Hatta Sarrâf kefil olmadıkça, bir kimseye iltizam verilemeyeceği belirtilmiştir(?). İşte devlet, hükümet adına hazine mallarını iltizama vermeyi ve mültezimlerden alınacak parayı toplamayı Vasil adlı bir Rum'a vermekte tereddüt etmemektedir. Bundan daha iyi eşitlik, bundan daha iyi adalet ve güven hangi ülkede uygulanıyordu? Dünyada XX. asırda dahi bunun örneğini görmek çok enderdir.

Bu tereke defterinde dikkat çekici bir husus da, yapılan alış - verişlerde senet yapılması hadisesidir. Nitekim Trabzon'da yapılacak han için mimarı ile bir senet imzalanarak mukavele yapılmıştır. Abdullah Paşa ölmeden önce mimara 82.500 kuruş vermiş, senette yazılı olan 37.500 kuruş geriye kalan borç ise terekkesinden ödenmiştir. Bir yerde de, satılan bakır için senet yapıldığı, senet kağıdının bedeli olarak 150 kuruş ödendiği yazılıdır. Bunlardan da alış - verişlerde senet yapılarak, alacak ve borçların sağlam temellere dayandırıldığını öğrenmekteyiz.

Sonuç olarak; Hazinedâr-zâde Abdullah Paşa'nın zengin bir kişi olduğu, pek çok gayr-i menkulleri bulunduğu, mültezimlik yaptığı, ticaretle de uğraştığını; Samsun halkının zeytincilikle de meşgul olduğunu; halkın geçim standardının orta olduğunu; buna karşılık ileri gelen ailelerin zengin olduklarını; zengin olan bu ailelerin borçlarına hiç de sadık olmadıklarını, hatta yanlarında çalışanlara dahi maaş ve ücretlerini zamanında vermediklerini; devletin gayr-i müslimlere karşı adil davrandığını söyleyebiliriz. Ayrıca o devrin hukukî ve ticarî usûllerinden bazılarını da bu defterde görmemiz mümkün olmaktadır.

(7) M. Zeki Pakalın, a.g.e., C. II.